

Галах В.В.
кандидат історичних наук,
завідувач сектору
поширення фахової інформації
відділу науково-аналітичної обробки
та поширення інформації у сфері освіти
ДНПБ України імені В.О. Сухомлинського

Аналітичний огляд реформ середньої освіти в Україні у 1991–2014 рр.

У публікації розглянуті основні реформи середньої освіти з часів незалежності. Особлива увага присвячена аналізу останніх освітніх концепцій і програм, зокрема Концепції розвитку освіти України на 2015–2025 рр.

Ключові слова: *реформування, середня освіта, школа, ліцей, гімназія, концепція.*

Освіта є рушійною силою системних перетворень та розвитку суспільства. Середня школа забезпечує фундамент подальшого прогресу держави. Після прийняття Закону України «Про вищу освіту» природно чекати змін і в інших освітніх галузях. Саме тому в теперішній час готується нова редакція Закону України «Про освіту», де значна увага приділена середній освіті, процес становлення та розвитку якої триває й досі. Із року в рік пропонуються зміни, доповнення, модернізуються навчальні плани, програми, створюються нові концепції. У зв'язку з цим актуальним є аналіз джерельної бази за цією проблематикою, що дає нам змогу відтворити цілісну картину формування національної системи середньої освіти та висвітлити основні тенденції освітніх реформ.

Мета дослідження – узагальнити інформацію щодо реформ середньої освіти з 1991 по 2014 р. Задля досягнення мети поставлено такі цілі:

- 1) охарактеризувати основні зміни у цій галузі;
- 2) проаналізувати публікації, концепції й програми, які присвячені реформуванню середньої школи в Україні.

У широкому розумінні завдання середньої освіти – оволодіння системою знань, умінь і навичок, розвиток особистості та її соціалізація, а загальноосвітня школа є важливим елементом розвитку держави, відродження її цінностей [15, с. 243]. Сучасний відомий дослідник історії педагогіки Л.Д. Березівська пропонує таке визначення поняття шкільна реформа: «процес часткових, кардинальних, радикальних, системних і комплексних змін у шкільній системі освіти, ініційованих на урядово-адміністративному центрі «згори вниз», регульованих на громадсько-педагогічному рівні законодавчими актами «знизу вгору» у контексті суспільно-політичних, соціально-економічних та педагогічних детермінант» [2, с. 9].

Окрім Л.Д. Березівської, яка присвятила низку своїх публікацій та комплексне наукове дослідження реформуванню шкільної освіти в Україні у ХХ ст. [2; 3], увагу інших фахівців також періодично привертає зазначена проблема. Зокрема модернізація середньої освіти висвітлена в публікаціях Н. Бібик [4], А. Василюк [5; 6], В. Кременя [13; 14], А. Махінька [16], С. Серебрянського [26] та ін. Окремі тенденції розвитку середньої освіти відображені в програмах і концепціях різних колективів авторів [1; 9; 17; 24; 27].

Так, С. Серебрянський охарактеризував сучасний стан освіти, у тому числі середньої, проаналізував вплив суспільно-політичного й економічного життя на розвиток галузі, визначив першочергові цілі трансформації системи освіти в європейських простір [26]. А. Василюк висвітлила наукові підходи до аналізу реформ через методологічні, теоретичні та технологічні концептуальні засади, подала класифікацію реформ за сутністю, якістю, обсягом, масштабом змін, тривалістю, ефективністю та іншими критеріями. Також вона виокремила вимоги до змін освітньої системи та розробила інтегративну модель реформування освіти [5; 6]. Г. Кільова визначила основні завдання реформування середньої школи [10]. Є. Подольська у своїх публікаціях вказує на пріоритетні напрями розвитку освіти – гуманізацію та гуманітаризацію, фундаменталізацію, індивідуалізацію, інноваційний характер освіти, єдність виховання та навчання, принцип «випереджального розвитку», демократизацію,

безперервність освіти, національну спрямованість, міжнародну інтеграцію у сфері освіти тощо [18].

Першим кроком у розбудові середньої освіти стало прийняття закону «Про освіту» (1991), згідно якого загальноосвітній заклад зобов'язаний сприяти гармонійному розумово-фізичному розвитку дитини та суспільно виховувати майбутнього громадянина молодій державі [16; 23]. Потім була прийнята низка інших нормативно-правових актів, що регламентували політику держави та зміст освіти, зокрема: «Концепція середньої загальноосвітньої школи», в якій визначено основні стандарти середньої освіти, її мету й зміст [21], Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») (1994), яка визначає стратегію розвитку вітчизняної освітньої галузі [7], «Концепція державного стандарту загальної середньої освіти» [12], відбулося прийняття нової редакції Законів України «Про освіту» (1996) [23], «Про загальну середню освіту» (1999) [19] та інші законні акти й постанови Кабінету Міністрів України. Формування цієї нормативно-правової бази та її зміст засвідчує прагнення нашої держави до європейської інтеграції.

У 2000 р. після постанови кабміну ЗНЗ перейшли на 12-річний термін навчання. У 2000–2001 рр. була введена нова система оцінювання знань учнів за 12-бальною шкалою (замість традиційної 5-ти бальної). У 2001 р. відбувся II Всеукраїнський з'їзд працівників освіти, на якому було ухвалено, а згодом і затверджено Президентом України Національну доктрину розвитку освіти – стратегічний план, створений як джерело для групи законодавчих актів і дороговказ фундаментальних змін [22]. У 2004 р. – затверджений державний стандарт повної й базової середньої освіти. Проте згодом було прийнято низку суперечливих законних актів. Наприклад, у 2010 р. внесено зміни до ЗУ «Про загальну і середню освіту», згідно якого встановлено повернення до 11-річного терміну навчання в школі [16].

З часу реформування середньої освіти (з 90-х рр. ХХ ст.) в Україні збільшилася кількість інших типів ЗНЗ: шкіл-гімназій, ліцеїв, колегіумів профільного характеру, з'явилися також приватні навчальні заклади [15, с. 242]. З 2010 р. в Україні розпочалося оновлення державних стандартів початкової,

базової та повної загальної середньої освіти [12]. Нині освіта в Україні ґрунтується на засадах гуманізму, демократії, національної свідомості, взаємоповаги, а навчально-виховний процес спрямований на всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей [7; 15, с. 231].

Шляхи реформування освітньої галузі, у тому числі й середньої школи відображені в національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття»), Національній доктрині розвитку освіти України, «Концепція національного виховання дітей та молоді у системі національної освіти». Зокрема в державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття») та Національній доктрині розвитку освіти України визначені стратегічні завдання реформування освіти: відродження і розбудова національної системи освіти як найважливішої ланки виховання свідомих громадян, формування освіченої, творчої особистості. Стратегія розвитку освіти України, покликана забезпечити безперервне навчання і виховання для досягнення високої якості здобуття освітніх рівнів [7; 15, с. 232]. У програмі «Освіта» сформульовані мета, завдання, пріоритетні напрями, принципи реформування системи освіти. Також вона містить інформацію про управління й матеріально-технічне забезпечення освіти [7].

Національна доктрина розвитку освіти визначає пріоритетні напрями розвитку освіти: формування національних і загальнолюдських цінностей; постійне підвищення якості освіти, оновлення її змісту та форм організації навчально-виховного процесу; запровадження освітніх інновацій, інформаційних технологій, розвиток системи безперервної освіти та навчання протягом життя та ін. [22]. «Концепція національного виховання дітей та молоді у системі національної освіти» розкриває пріоритетні напрями і шляхи постійного духовного самовдосконалення особистості, формування її інтелектуального та культурного потенціалу як найвищої цінності нації [15, с. 236; 20]. Особлива увага в концепції приділена національному вихованню,

що в сучасних політичних умовах є особливо актуальним. Потреба змін у цій сфері назріла давно й зараз досягла свого критичного рівня.

Не зважаючи на наявні реформи та спроби модернізації системи середньої освіти, у цій галузі існує значна кількість проблем. Вирішити основні з них ставлять собі за мету фахівці й розробники нових програм і законних актів. Зокрема експертами визначені негативні тенденції освітніх реформ України: невідповідність освіти сучасним ринкам праці, зниження конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг, усунення від участі в освітній політиці бізнесових кіл, громадських організацій, політичних партій, державна монополія в освіті [8, с. 85–87]. До цього варто вказати, що окремі з перелічених недоліків удосконалюються освітньою політикою сучасної влади.

Дослідники та експерти в освітній сфері гуртуються та готують рекомендації задля вирішення проблем галузі. Особливу цікавість для аналізу викликає «Стратегія реформування освіти в Україні: рекомендації з освітньої політики» (2003), яка була підготовлена групою учасників проекту Програми ООН «Інновація та оновлення освіти для покращення добробуту та зниження рівня бідності» з модернізації освітньої політики – В. Андрущенком, В. Войтовим, О. Локшиною, О. Овчарук, М. Степком, , та ін. Автори в тісній співпраці з МОН України та НАПН України зробили спробу вказати шляхи розв'язання проблем в освітньому секторі країни. У публікації поданий аналіз освітньої політики, вказуються перспективні напрями її розвитку. Розробниками підсумовані також проблеми в цій галузі, поданий їхній аналіз, визначені основні причини виникнення, способи їх вирішення в інших країнах, надані рекомендації, які містять перелік варіантів державної політики в освітній сфері. Зокрема особлива увага приділена таким ключовим напрямкам реформування освіти, як: рівний доступ до якісного навчання, зміст і моніторинг якості, зовнішнє оцінювання навчальних досягнень учнів, проблем шкільного підручника, фінансування галузі та ін. [27].

Колектив авторів (О. Локшина, Л. Оліфіра, В. Довбищенко) на чолі з координатором проекту UNDP (Програма розвитку ООН) «Освітня політика та освіта рівний-рівному» О. Овчарук підготували аналітичний огляд результатів

всеукраїнського опитування керівників загальноосвітніх навчальних закладів «Модернізація освіти в Україні» (2004). Огляд містить узагальнені рекомендації з політики щодо формулювання освітнього середовища, законодавчого забезпечення реформ, розв'язання організаційно-управлінських проблем, створення моніторингу якості тощо [17].

Порівняльні характеристики української системи загальної середньої освіти з національними освітніми системами світу за показниками, які використовуються в міжнародних дослідженнях (показники людського розвитку, освіченості населення у віці 25 років і старше, економічні, соціальні тощо) відображено в аналітичній доповіді «Загальна середня освіта України в контексті міжнародних індикаторів» (Л. Ващенко, О. Купець, І. Лікарчук і М. Сидоренко) (2013). Автори вказали на основні проблеми української освіти: неконкурентоспроможність, нерациональна організація навчального процесу, низька оплата праці педагогічних працівників (відсутність мотивації), орієнтація на підготовку до подальшого навчання, а не до трудової діяльності та ін. [9].

Група науковців, які займаються питаннями реформування української школи (І. Барматова, В. Бєлий, В. Громовий, С. Олексюк, Л. Паращенко) у 2013 р. провели експертне дослідження «Управління освітою та шкільна автономія: погляд зі школи». Окрім іншого, також сформулювали й запропонували рекомендації МОН України: здійснити системне оновлення нормативно-правової бази діяльності ЗНЗ; запровадити національний пілотний проект «Автономна школа України»; ініціювати зміни в управлінні освітою, забезпечити моніторинг якості та оцінки ефективності школи та ін. [1].

Нині в державі проходить обговорення проекту Концепції розвитку освіти України на 2015–2025 рр., яку розробила Стратегічна дорадча група «Освіта» (керівник Г. Касьянов), створена в рамках спільного проекту Міжнародного фонду «Відродження» та Благодійного фонду «Інститут розвитку освіти» для надання консультативної й експертної підтримки МОН України в розробці Дорожньої карти освітньої реформи [24]. Концепція включає п'ять основних напрямів розвитку освітньої галузі, реформування яких

здійснюватиметься впродовж наступних років. Передусім у структурі середньої освіти запропоновано:

- 1) повернутися до 12-річного навчання в школі та узгодити з типовими європейськими нормами загальну тривалість навчального року;
- 2) застосувати ЗНО при переході на різні рівні навчання у школі (з I на II ступінь рейтинг враховується лише для моніторингу якості освіти, з II на III ступінь – для диференціації подальшої освітньої траєкторії: професійна школа, ліцей, гімназія та інші типи ЗНЗ (підготовка до вищої освіти));
- 3) передбачити з 2017 року повний перехід старшої школи на профільну підготовку та створити навчальні заклади нових типів (III ступеня);
- 4) забезпечити здобуття освіти I ступеня за місцем проживання, використовуючи різні форми навчання (сімейне, індивідуальне тощо);
- 5) запровадити з 2018 року обов'язкову національну багаторівневу сертифікацію випускників старшої школи й закладів професійної освіти з іноземних мов та комп'ютерних технологій;
- 6) забезпечити рівний доступ до освіти шляхом легалізації й спрощення процедури сімейного, індивідуального, екстернатного навчання, консолідації мережі шкіл;
- 7) перейти з 2015 року на систему відбору/замовлення підручників, навчальних посібників та інших навчальних засобів безпосередньо школами, скасувати конкурси навчальної літератури;
- 8) змінити систему оплати праці вчителів і керівників шкіл, відмовившись від поурочної оплати, та перейти на оплату повного робочого дня педагогічного працівника тощо [24].

Учений-організатор освіти Г.Д. Клочек пропонує наступні реформи в середній освіті: повернення до 12-річного терміну навчання; автономність та оптимізація мережі загальноосвітніх навчальних закладів; об'єктивне (конкретне) визначення рівня знань, умінь, навичок, інших компетентностей учнів після завершення кожного етапу навчання на державному рівні [11]. Потрібно зазначити, що зараз загальна система освіти України поділяється на

рівні: початкова, основна і повна. Проте представники асоціації «Відроджені гімназії України» пропонують поділ освіти в школах на такі етапи: I ступінь – початкова школа (термін навчання 6 р.); II – гімназія – основна школа (3 р.); III – профільний ліцей – старша школа (3 р.) [10]. Такої ж думки дотримується Г.Д. Клочек, який звертає увагу на те, що всі реформи потрібно проводити в швидкому темпі, оскільки ті, що розтягнуті в часі приречені на невдачу [11]. Повернення до 12-річного навчання в школі підтримує і В.Г. Кремень. Увагу науковців привертає також проблема профільного навчання, оскільки в його процесі «розв'язується одне з головних завдань сучасної загальноосвітньої школи України – формування і розвиток особистості на основі врахування індивідуальних особливостей учнів, їхніх освітніх потреб, нахилів, інтересів і здібностей, зумовлених орієнтацією на майбутню професію» [25, с. 8]. Профільне навчання в старшій школі є одним із підходів оновлення змісту освіти. Проблема його впровадження цікавить Н.О. Аніскіну, Н.М. Бібік, В.Г. Кременя, В.І. Куценко, І.Л. Лікарчука та ін. [13; 14; 25].

У наш час політика держави спрямована на інтеграцію освіти України в міжнародний простір відповідно до європейських стандартів. У зв'язку з цим, проаналізувавши наукові праці, можна виявити тенденцію, що більшість фахівців схиляються до думки про необхідність повернення до 12-річного терміну навчання, запровадження ступневості освіти в режимі «6+3+3», надання автономності ЗНЗ та ін. В останні роки спостерігається позитивна тенденція активного залучення громадськості до обговорення, підготовки та реалізації основних заходів із реформування системи освіти, що підвищує якість і ефективність підготовлених документів.

Отже, з часів незалежності основними змінами в системі середньої освіти були: націоналізація школи, створення та вдосконалення нормативно-правової бази освітнього процесу, запровадження 12-бальної системи оцінювання знань учнів, ЗНО, поява різних типів ЗНЗ (гімназій, ліцеїв, спеціалізованих шкіл) тощо. У 2014 р. розпочалася робота над новою редакцією Закону України «Про освіту», де значна частина змін стосуватиметься середньої освіти. Також

розроблена Концепція розвитку освіти України на 2015–2025 рр. На разі активно триває її обговорення.

Список використаних джерел:

1. Аналітична доповідь за результатами експертного дослідження / І.В. Бартманова, В.І. Белий, В.В. Громовий, С.В. Олексюк, Л.І. Паращенко // Сучасна школа України. – № 6. – С. 4–49.
2. Березівська Л.Д. Реформи шкільної освіти в Україні у ХХ столітті: документи, матеріали і коментарі: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. : хрестоматія / Л. Д. Березівська ; Ін-т педагогіки НАПН України. – Луганськ : ДЗ ЛНУ ім. Т. Шевченка, 2011. – 384 с.
3. Березівська, Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті: монографія / Л. Д. Березівська ; Ін-т педагогіки НАПН України. — К. : Богданова А. М., 2008. — 406 с.
4. Бібік Н.М. Проблеми наукового забезпечення модернізації загальної середньої освіти // Педагогіка і психологія. – № 1. – 2008. – С. 40–46.
5. Василюк А. Проблеми аналізу освітніх реформ / А. Василюк // Вища школа. – № 9. – 2009. – С. 76–82.
6. Василюк А. Наукові підходи до аналізу освітніх реформ / Алла Василюк // Вища освіта України– 2013. – № 2. – С. 20–25.
7. Державна національна програма «Освіта (Україна ХХІ століття)». – К. : Райдуга, 1994. – 61 с.
8. Дмитрієв А. Трансформація освіти / А. Дмитрієв // Сучасна школа України. – № 6. – 2014. – С. 85–89.
9. Загальна середня освіта України в контексті міжнародних індикаторів: аналіт. доп. / [Ващенко Л. та ін. ; за заг. ред. І. Лікарчука] ; Міжнар. благод. орг. «Центр тест. технологій і моніторингу якості освіти». – К. : МБО «Центр тест. технологій і моніторингу якості освіти»; Х. : Факт, 2013. – 166 с.
10. Кільова Г. Зміст загальної середньої освіти, її реформування, становлення і розвиток / Г. Кільова, М. Вачевський // Молодь і ринок. – 2010. – № 11. – С. 16–20.
11. Клочек Г. Середній освіті потрібне шокове реформування / Г. Клочек // Дзеркало тижня. – № 26. – 2014. – Публікація доступна також із Інтернету: <http://gazeta.dt.ua/EDUCATION/seredniy-osviti-potribne-shokove-reformuvannya-sim-kroktiv-reform-.html>. – Назва з екрана.
12. Концепція державного стандарту загальної середньої освіти України // Освіта України. – 1996.– № 3.– С.4–5.
13. Кремень В. Пріоритети реформування української школи у дослідженнях Академії [педагогічних наук України] / В. Кремень // Директор шк., ліцею, гімназії. – 2006. – № 1. – С. 4–12.
14. Кремень В. Структурна модернізація освіти в контексті цивілізаційних змін / В. Кремень // Педагогіка і психологія. – 2011. – № 2. – С. 5–13.
15. Лузан П.Г. Історія педагогіки та освіти в Україні : навч. посіб. / П.Г. Лузан, О.В. Васюк. – К. : ДАКККіМ, 2010. – 296 с.

16. Махінько А. І. Освітні реформи в сучасній українській школі: стан, проблеми і перспективи / А.І. Махінько // Сторінки історії: Зб. наук. пр.. – К. : ІВЦ Видавництво «Політехніка», 2010. – Вип. 31. – С. 214–220.
17. Модернізація освіти в Україні: аналітичний огляд результатів всеукраїнського опитування керівників загальноосвітніх навчальних закладів у 2004 р. – К. : «К.І.С.», 2004. – 32 с.
18. Подольська Є. Освіта в контексті глобалізації: напрямки та механізми реалізації реформ в Україні / Є. Подольська // Вища школа. – № 1. – 2007. – С. 48–55.
19. Про загальну середню освіту : Закон України від 13 травня 1999 р. № 651-ХІV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 28. – Ст. 230.
20. Про концепцію виховання дітей та молоді у національній системі освіти : Рішення Колегії Міністерства освіти України від 28 лютого 1996 р. №2/4-8; Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – 1996.– № 13.– С. 2–15.
21. Про концепцію середньої загальноосвітньої школи України: Рішення колегії Міністерства освіти України від 12.09.1992 №8 // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – 1992.– №14.– С.3–19.
22. Про національну доктрину розвитку освіти : Указ Президента України № 347-2002 від 17 квітня 2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>. - Назва з екрана.
23. Про освіту : Закон України від 23 травня 1991 р. № 1060-ХІІ (в ред. 23.03.1996 № 100/96) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 21. – С. 84.
24. Проект концепції розвитку освіти України на період 2015–2025 років [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/ua/prviddil/1312/1390288033/1414672797/>. – Назва з екрана.
25. Профільне навчання в старшій школі: шляхи розвитку : наук.-доп. бібліогр. покажч. Вип.1 / АПН України. ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського; уклад.: Л.О. Пономаренко, Л.І. Ніколюк, Л.І. Самчук, І.М. Каневська. – К., 2004. – 163 с.
26. Серебрянський С. Стратегічні аспекти розвитку освіти умовах інтеграції України в європейський освітній простір / С. Серебрянський // Вища школа. – 2013. – № 4. – С. 7–14.
27. Стратегія реформування освіти в Україні : Рекомендації з освітньої політики. – К.: «К.І.С.», 2003. – 296 с.